

УДК 159.923.2

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЄ СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ДІТЕЙ ІЗ РОДИН ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Крупник І.Р., к. психол. н.,
старший викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет

У статті розкрито питання методично обґрунтованої побудови емпіричного дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя у дітей із родин трудових мігрантів. Визначено необхідність дослідження, окрім дітей із родин трудових мігрантів, також повних функціональних родин і дітей-сиріт. Зазначено про важливість вибору вікової категорії для якісного дослідження. Описано методики, використані для дослідження сімейних уявлень.

Ключові слова: сімейні уявлення, образ майбутньої родини, родинна депривація, діти трудових мігрантів.

В статье раскрыты вопросы методически обоснованного построения эмпирического исследования особенностей представлений о будущей семейной жизни детей из семей трудовых мигрантов. Определена необходимость исследования, кроме детей из семей трудовых мигрантов, также полных функциональных семей и детей-сирот. Отмечена важность выбора возрастной категории для качественного исследования. Описаны методики, использованные для исследования семейных представлений.

Ключевые слова: семейные представления, образ будущей семьи, семейная депривация, дети трудовых мигрантов.

Krupnik I.R. PROBLEMS OF RESEARCH FEATURES IDEAS ABOUT FUTURE FAMILY LIFE OF CHILDREN FROM MIGRANT FAMILIES

In article questions of methodically reasonable creation of empirical research of features of representations of future family life of children from families of labor migrants are taken up. Need of research except children from families of the labor migrants full of functional families and orphan children is defined. It is noted importance of a choice of an age category for high-quality research. The described techniques which will be used for research of family representations.

Key words: family representations, image of future family, family deprivation, children of labor migrants.

Постановка проблеми. У 2007 р. в Україні до заснованого Загального банку сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, зовсім не випадково зараховано сім'ї трудових мігрантів. Відсутність одного чи обох батьків є нічим іншим, як деприваційною ситуацією, у яку потрапляють діти з таких родин. Причина її виникнення полягає в тому, що створюються життєві обставини, коли в дитини обмежені можливості задоволення важливих психічних потреб, тобто їх депривація. У результаті порушення структури сім'ї погіршується виконання функцій, які стосуються дітей: виховної, емоційної підтримки, соціального контролю, духовної (культурної), рекреативної. Сім'я є найважливішим фактором соціалізації особистості в контексті її дії на засвоєння дитиною уявлень про свою майбутню родину, про майбутні стосунки в системах «чоловік – дружина» та «батьки – діти». Уявлення про сім'ю є надважливими в картині світу дитини, від них залежить планування її подальшого життя. Формуючись залежно від образу життя, ці уявлення засвоюються дитиною переважно з най-

ближчого навколишнього середовища – родини.

Постановка завдання. З огляду на роль батьківської родини в становленні сімейних уявлень і те, що кількість трудових мігрантів у нашій державі постійно збільшується, дослідження уявлень про власну майбутню сім'ю дітей із родин заробітчани є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку А.М. Бережної, М.О. Докторович, Т.І. Димнової, М.І. Мушкевич, С.О. Терьохіної та інших науковців, виховання дитини в дисфункціональній родині несе вірогідність відхилень у її сімейних уявленнях, а отже, існує залежність між стабільним шлюбом та вихованням успішного майбутнього сім'янина [1; 2; 3; 9; 13]. Ці відмінності обумовлюються нестачею комунікацій, збідненням, ненаповненістю сімейного простору соціальними уявленнями, тобто родинною депривацією, що є одним із вагомих чинників викривлення уявлень молодого покоління про шлюб.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження особливостей уявлень дітей

трудова мігрантів про майбутнє сімейне життя необхідно розкрити методологічні основи аналізу, оскільки саме від методології залежить вибір методів дослідження соціальних уявлень. На першому філософському рівні для розкриття особливостей сімейних уявлень ми застосували принцип детермінізму та принцип розвитку, оскільки вплив зовнішнього середовища обумовлює зміни в психічному явищі, що вивчається, а розвиток зумовлює його індивідуальність.

На рівні загальнонаукової методології нами було застосовано структурно-функціональний підхід, який дає змогу дослідити окремі елементи сімейних уявлень і їх функції.

На рівні конкретно-наукової методології нами було застосовано культурно-історичну теорію Л.С. Виготського, теорію потреб А. Маслоу, теорію прив'язаності Дж. Боулбі, дослідження соціальної депривації Й. Лангмейера та З. Матейчека, принципи дослідження соціальних уявлень С. Московічі та Ж. Абріка, теорію розвитку особистості Г.С. Костюка, генетико-моделюючий підхід дослідження особистості С.Д. Максименка, концепцію життєвих завдань Т.М. Титаренко.

Після аналізу наявних психологічних методик у сучасному психологічному інструментарії вважаємо за доцільне на технологічному рівні використати такі методи й методики:

- теоретичні, а саме методи теоретичного дослідження (теоретичний аналіз, систематизацію й узагальнення наукових джерел із цієї проблематики);

- організаційні, а саме порівняльний метод, який передбачає встановлення відмінностей у досліджуваному психічному явищі (встановлення особливостей сімейних уявлень у вибірці дітей із родин заробітчанин порівняно з вибірками дітей із повних функціональних родин та дітей, позбавлених батьківської опіки);

- емпіричні методи, а саме опитування (анкетування) та психодіагностичні методики.

Під час розробки моделі емпіричного дослідження сімейних уявлень необхідно врахувати певні важливі складники. По-перше, необхідна наявність родинної депривації, тобто у вибірці бажана наявність досліджуваних із високою вірогідністю впливу цього фактора; свого роду «еталон». По-друге, вікова категорія має бути надчутливою до впливу родинної депривації та знаходитись у сензитивному періоді розвитку сімейних уявлень. По-третє, комплекс методів і методик має відображати уявлення особистості про майбутнє сімейне життя.

Вважаємо, що внаслідок дії родинної депривації сімейні уявлення в дітей трудових мігрантів відрізнятимуться від уявлень дітей,

батьки яких працюють в Україні та не є розлученими (фактор родинної депривації відсутній у цих сім'ях), і від уявлень дітей, на яких фактор сімейної депривації діє більш тотально (наприклад, дітей, позбавлених батьківського піклування). Для більш точного бачення зв'язку між сімейними уявленнями та родинною депривацією необхідно розкрити питання, чи можна вважати результати діагностики сімейних уявлень у разі їх відмінності між досліджуваними групами наслідком впливу саме родинної депривації.

На думку авторитетних учених у царині психічної депривації Й. Лангмейера та З. Матейчека, особливий тест, який визначатиме наявність психічної депривації, напевно чи буде винайдено. Наявність зв'язку між особливостями психічного розвитку й депривацією можна підтвердити лише після всебічного психологічного дослідження [7, с. 134]. Щодо дітей молодшого віку використовують методики, які діагностують рівень розвитку моторики, мовлення, логічності мислення [12, с. 21]. У підлітковому віці унаслідок сформованості дітей ці процеси не настільки страждають від родинної депривації, щоб їх відхилення в розвитку мали діагностичний характер. Водночас бачення життєвої стратегії, свого місця в дорослому житті, уявлення про нові соціальні ролі, у тому числі подружні й батьківські, перебувають на піці свого розвитку, тому якість, насиченість найближчого соціуму або, навпаки, його обмеженість, нестача контактів зі значимими дорослими відіграє визначальну роль у їх формуванні. Це дає нам змогу припустити, що різниця в уявленнях про майбутнє сімейне життя в дітей трудових мігрантів від контрольних груп залежить від дії родинної депривації, вплив якої на дітей-сиріт є постійним і тотальним, а в дітей із повних функціональних родин відсутній. З огляду на вагомість для гармонійного розвитку особистості дитини фізичної присутності батьків, у тому числі на їх визначальний вплив на розвиток сімейних уявлень, можемо припустити, що відмінності результатів дослідження в дітей мігрантів і контрольних груп визначається впливом психічної, а саме сімейної депривації. Керуючись наведеним, вважаємо за доцільне провести дослідження особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя підлітків у трьох групах: дітей із повних функціональних сімей, дітей із родин мігрантів та вихованців закладів інтернатного типу.

Найбільш інформативною для дослідження різниці в сімейних уявленнях, на нашу думку, є вибірка дітей пубертатного періоду. Це вік, коли людина вже починає

складати своє бачення майбутнього життя взагалі та сімейного зокрема. Підлітковий вік, безсумнівно, є одним із сенситивних періодів становлення уявлень про сім'ю. Оскільки події, що відбуваються в підлітковому віці, викликають у дитини велике враження та запам'ятовуються на все життя, цей період є визначальним для формування поглядів на життя. Це ніби початок, зародження й водночас інтенсивний розвиток найголовніших структур особистості дорослої людини: світогляду, моральних переконань, ідеалів. Виникають такі якості особистості, як співчуття, готовність прийти на допомогу, без яких неможливо полюбити іншу людину. Підліток здійснює моральну оцінку батьків залежно від того, як вони ставляться один до одного. Від цього залежить формування моральних критеріїв ставлення самого підлітка до людини іншої статі. Формується когнітивний компонент репродуктивної установки, яка у свою чергу є компонентом феномену батьківства. Наприкінці підліткового віку в цілому головні лінії розвитку життєвого світу, які відповідають за спрямованість особистості, є сформованими. Тому світоглядні установки підліткового віку так чи інакше діють упродовж усього дорослого життя.

Розвиток образу родини у свідомості дитини з дошкільного віку до підліткового розглянула у своєму дослідженні О.Г. Куліш. Важливою особливістю підліткового віку є об'єднання уявлень про сім'ю, властивих дошкільному й молодшому шкільному віку, та їх перехід на новий якісний рівень. Повністю сформований ідеальний образ родини починає слугувати критерієм оцінки реальної сім'ї [6].

У підлітковий період особистість є достатньо зрілою, щоб мати своє унікальне бачення майбутньої сім'ї; водночас це надчутливий вік до відсутності батьківської уваги. Це стосується також дітей, батьки яких працюють за кордоном. Так, найвищі показники переживань, які виникають через від'їзд батьків, найчастіше проявляються в 14 і 17 років. Тепле, позитивне спілкування з батьком є важливим фактором для емоційного благополуччя підлітка, для розвитку маскулітності хлопців і фемінітності дівчат [5].

Саме батько в сучасних українських реаліях найперше стає трудовим мігрантом. Хоча зрозуміло, що відсутність матері в родині через її працю за кордоном є навіть більш травматичним чинником, катастрофічним для підлітка. Тому відсутність матері найчастіше руйнує родину як таку. Брак спілкування з батьками, нестача в просторовому аспекті близьких комунікацій

негативно впливає на підлітка, унеможливорює здатність до створення моделей довірливих стосунків. У підлітка високий темп психічного розвитку, тому в нього виникає безліч потреб, які може задовольнити лише соціально насичене, дружнє до нього середовище. З огляду на особливості пубертатного періоду вважається, що руйнівний вплив депривації на нього може бути значно сильнішим, ніж у дітей інших вікових періодів [5; 10].

Таким чином, вибірка дітей підліткового віку, яка складається з дітей-сиріт, дітей із повних сімей та дітей із родин гастарбайтерів, найоптимальніше враховує вимоги дослідження впливу родинної депривації на уявлення про майбутнє сімейне життя.

Що стосується конкретних методик, то нами було використано описані далі.

Застосовано авторську анкету, розроблену з метою отримання важливої інформації для дослідження, такої як тип родини (повна чи дистантна), час відсутності батьків, для окреслення можливого ступеня впливу родинної депривації.

Застосовано також такі психодіагностичні методики: опитувальники «Превентивна задоволеність шлюбом» С.В. Ковальова, «Вимір установок у подружжі» Ю.Є. Альшиної, тест «Ваша потреба в дітях» та дві проективні методики (твір-оповідання «Моя майбутня сім'я» та малюнок «Моя майбутня сім'я») [8, с. 293–301; 4, с. 48–49]. Обрані психодіагностичні методики виявляють деякі важливі тенденції щодо розбудови (структури, стилів спілкування) майбутньої сім'ї, перспективи її розвитку.

Зокрема, методика «Превентивна задоволеність шлюбом» дає змогу визначити, наскільки підлітки будуть задоволені шлюбом. П'ять варіантів відповідей дають змогу отримати більш точну інформацію про те, наскільки позитивно дитина сприймає своє доросле сімейне життя. Базове позитивне сприймання сімейного життя підвищує рейтинг сімейних цінностей у світогляді людини, мотивує особистість до створення родини й турботливого ставлення до неї, полегшує період первинної адаптації, надає запас психологічної стійкості та міцності в сімейних стосунках.

Методика «Вимір установок у подружжі» в контексті дослідження допоможе виявити установки в таких важливих для благополуччя сімейного життя сферах, як ставлення до кохання, важливість ролі дітей, сімейний устрій і взаємодія, роль жінки в родині, почуття обов'язку та відповідальності за інших, розлучення, автономність чи залежність у шлюбі, матеріальні питання (з огляду на вік досліджуваних не використо-

увались шкали оцінки значення сексуальної сфери в сімейному житті та відношення до «заборонності теми сексу»).

Методика «Ваша потреба в дітях» дає можливість збільшити об'єм необхідної для надійності результатів дослідження інформації, уточнити дані щодо ставлення до майбутніх дітей, об'єднавши їх із результатами тесту Ю.Є. Альошиної. Методика «Ваша потреба в дітях» дає змогу отримати необхідний обсяг інформації для дослідження ставлення до майбутніх дітей. Ставлення до дітей є невід'ємною частиною феномену батьківства. Чим вищим є показник важливості дітей у майбутньому сімейному житті, тим більш усвідомлено, якісно й відповідально виконуватиметься виховна роль батьків. Сприймання появи власної дитини як фактора виникнення матеріальних проблем, обмеження свободи та розвитку власної особистості пов'язане з невисокою потребою мати дітей. Ставлення до батьківства як не важкої повинності, а можливості проявити свій виховний потенціал, відчутти гордість за успіхи дитини, отримати сенс життя, зрозуміло, підвищує потребу в нащадках. Ставлення до обов'язків щодо дитини, розуміння необхідності приділяти їй увагу, приймати відповідальність за неї корелює з потребою мати дітей. Методика складається з 31 твердження, що стосуються уявлень про те, які зміни в сім'ї може принести народження дитини. Питання охоплюють великий період життя сім'ї: від появи немовляти до підтримки батьків у старості. Для більшої інформативності, крім відповідей-тверджень «цілком правильно» та «це неправильно», запропоновано додаткові варіанти: «у цілому це правильно» та «це не зовсім так». Під час збігу з ключем твердженням «цілком правильно» й «це неправильно» присвоюється 1 бал, відповідям «у цілому це правильно» та «це не зовсім так» – 0,5 бала. Чим більше балів набирає досліджуваний, тим більше в нього виражена потреба в дітях.

Також були використані дві проективні методики: твір-оповідання «Моя майбутня сім'я» та тест-малюнок «Моя майбутня сім'я». Проективні методики, крім унікальної інформації про психічне життя людини, досить гарно зарекомендували себе під час застосування їх із метою перевірки результатів, отриманих за допомогою тестів-опитувальників, оскільки на них менше впливає фактор соціальної бажаності відповідей. Розроблені критерії оцінки обох методик були орієнтовані насамперед на виявлення емоційного ставлення до майбутньої родини як важливого фактора, що впливає на створення й благополуччя родини.

Для полегшення роботи над твором «Моя майбутня сім'я» дітям пропонувалось відповісти на декілька запитань (маючи лише рекомендаційний характер, така конструкція роботи допомогла структурувати відповіді в окремі категорії, щоб потім статистично обробити матеріали оповідань та зробити кількісний і якісний аналіз), які висвітлювали важливі моменти бачення своєї майбутньої сім'ї. Вони стосувались емоційного компоненту сприйняття майбутньої родини, взаємовідносин членів сім'ї, моделей спілкування, батьківської поведінки, стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях, віку вступу в шлюб, бажаності й кількості дітей, наявності чи відсутності спільної діяльності (спільне виконання домашніх обов'язків і бажаність спільного відпочинку), критеріїв вибору шлюбного партнера (за фізичною привабливістю, матеріальним становищем, особистісними рисами).

Під час проведення тесту «Моя майбутня сім'я», щоб не обмежувати дитяче бачення сім'ї стереотипами й соціальною бажаністю та отримати достовірні результати, настанови було мінімізовано. Запропоновано типову інструкцію, яка надається під час виконання проективних малюнків. Крім того, для більшої інформативності результатів (визначення розподілу ролей, характеру взаємовідносин, присутності спільної діяльності, наявності показників конфліктності, ворожості, ізольованих фігур тощо) дітей націлювали на виконання динамічних малюнків (які добре себе зарекомендували в дослідженнях дітей підліткового віку).

Охарактеризована група методик у комплексному застосуванні дає змогу дослідити особливості уявлень про майбутнє сімейне життя в дітей підліткового віку за найважливішими критеріями, а саме такими: позитивним чи негативним ставленням до сімейної сфери, моделями побудови родини, ставленням до дітей, уявленнями про подружні взаємини, розподілом ролей і розумінням функцій батьківства.

Висновки. Таким чином, проблема трудової міграції в контексті її впливу на родину в цілому та на дітей зокрема має багато аспектів для вивчення. Дослідження сімейних уявлень як фактора, що впливає на все подальше життя дитини, є дуже важливими. Для ґрунтовного вивчення й порівняльного аналізу особливостей уявлень про майбутнє сімейне життя, які виникли внаслідок родинної депривації, необхідно враховувати вік досліджуваних і наявність або відсутність впливу родинної депривації у вибірках. Вважаємо, що діти підлітко-

вого віку з повних функціональних родин, діти, позбавлені батьківської опіки, та діти з родин трудових мігрантів повністю відповідають цій вимозі. Також варто використувати діагностичний інструментарій, який відповідає цілям дослідження. Запропоновані методики доцільно використовувати для вирішення завдання вивчення особливостей сімейних уявлень у дітей із родин трудових мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бережная А.М. Развитие представлений о брачном партнере у студенток педагогических вузов : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А.М. Бережная. – Ставрополь, 2007. – 21 с.
2. Докторович М.О. Неповна сім'я: особливості роботи соціального педагога / М.О. Докторович. – К. : Шкільний світ, 2010. – 128 с.
3. Дымнова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т.И. Дымнова // Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 46–56.
4. Заморуєва В.В. Діти без сім'ї: підготовка до життя / В.В. Заморуєва. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с.
5. Калина О.Г. Влияние образа отца на эмоциональное благополучие и полоролевою идентичность подростков : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / О.Г. Калина. – М., 2007. – 152 с.
6. Кулиш О.Г. Взаимосвязь образа семьи и развития самосознания у детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возрастов : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / О.Г. Кулиш. – М., 2005. – 213 с.
7. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчик. – Прага : Авице-нум, 2009. – 162 с.
8. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи : [учеб. пособие-практикум для студ. фак-тов психологии высш. учеб. завед.] / А.Г. Лидерс. – 2-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2007. – 370 с.
9. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / М.І. Мушкевич. – Рівне, 2002. – 21 с.
10. Попова С.П. Психосоматические особенности детей и подростков 7–13 лет, проживающих в условиях сочетанного воздействия отцовской депривации и химического загрязнения окружающей среды : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.02 «Психофизиология» / С.П. Попова. – Ставрополь, 2011. – 24 с.
11. Прихожан А.М. Психология сиротства / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с.
12. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании : [учеб. пособие] / Е.И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 529 с.
13. Терехина С.А. Образы родительской и будущей семьи у девочек-подростков с делинквентным поведением : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / С.А. Терехина. – М., 2006. – 196 с.